

PONTIFICIA ACADEMIA THEOLOGICA CRACOVIENSIS
FACULTAS THEOLOGICA

Studia, vol. XV

**FORTITUDO MEA ET LAUS MEA
DOMINUS
(Ps 118, 14)**

Analecta academica

Professori Thaddaeo Brzegowy

LXV natalis diei anniversarium celebranti dedicata

OFFICINA EDITORIA
PONTIFICIAE ACADEMIAE THEOLOGICAE CRACOVIENSIS
CRACOVIAE MMVI

PAPIESKA AKADEMIA TEOLOGICZNA W KRAKOWIE
WYDZIAŁ TEOLOGICZNY

Studia, tom 15

**PAN MOJĄ MOCĄ I PIEŚNIĄ
(Ps 118, 14)**

Prace dedykowane

Księdzu Profesorowi Tadeuszowi Brzegowemu
w 65. rocznicę urodzin

WYDAWNICTWO NAUKOWE
PAPIESKIEJ AKADEMII TEOLOGICZNEJ W KRAKOWIE
KRAKÓW 2006

Renata Jasnos

Bóg twój, zwróci się ku twemu nawróceniu (Pwt 30, 1–10)

A. Ku analizie retorycznej w Księdze Powtórzonego Prawa

Księga Powtórzonego Prawa jest nazywana najbardziej teologiczną księgą Starego Testamentu. Mówi się o niej, że jest zbiorem większości tradycji starotestamentalnych¹. Zamyka ona Pięcioksiąg i jednocześnie jest „kluczem” do kolejnego obszernego bloku redakcyjnego ksiąg zwańnych historią albo dziełem deuteronomistycznym².

Deuteronomium posiada złożoną strukturę, co jest efektem skomplikowanego procesu kształtowania się Księgi. Bibliści dostrzegają w kompozycji Księgi kilka czynników. Wielu egzegetów bierze pod uwagę mowy Mojżesza, które redakcyjnie dzielą Księgę na większe bloki. A. D. H. Mayes proponując określenie struktury za pomocą mów, dzieli Księgę na trzy wielkie mowy Mojżesza do Izraela (1, 1 – 4, 43; 4, 44 – 28, 68; 29, 1 – 30, 20)³.

Wpływ struktury traktatu – znanej ze starożytnych dokumentów przymierzy – na formę Księgi Powtórzonego Prawa wydaje się również bezsporny⁴. Chociaż Deuteronomium nie jest dokumentem przymierza, jednak niektóre elementy stanowiące strukturę takiego traktatu, odnaleźć można w Księdze⁵. Gerhard von Rad, dostrzegając

¹ Por. J. Blenkinsopp, *Deuteronomy*, [w:] NJBC, s. 95; S. Wypych, *Pięcioksiąg (Wprowadzenie w myśl i wezwanie ksiąg biblijnych 1)*, Warszawa 1987, s. 175.

² Wiele treści, motywów, zwrotów istotnych dla Deuteronomium charakteryzuje także dzieło deuteronomistyczne. Zob. M. Weinfeld, *Deuteronomy and Deuteronomistic School*, Oxford 1972, s. 320–365.

³ A. D. H. Mayes, *Deuteronomy (New Century Bible Commentary)*, London 1981, s. 5. Rozdziały 31–34 uważane są przez wielu za późniejszy dodatek.

⁴ D. McCarthy, *Treaty and Covenant*, Rome 1981.

⁵ P. Craigie proponuje podział Księgi wyłącznie w oparciu o schemat traktatu przymierza. 1, 1–5: Preambuła; 1, 6 – 4, 49: Prolog historyczny; 5–11: Generalne wa-

złożoność Deuteronomium i jej wielowymiarową kompozycję, uważa, że Księga powstała w procesie narastania tradycji, zarazem podkreśla jednak, że również forma, jaka została nadana zebranemu w Księdze materiałowi, jest istotna dla treści w niej zawartych⁶.

Księga Powtórzonego Prawa odznacza się pouczającym charakterem, a wiele elementów nawiązuje do literatury mądrościowej⁷. Nawet w sekcjach prawnych widoczny jest cel dydaktyczny⁸, a wezwania skierowane do Izraela przypominają swą formą wezwania ojca do syna, czy mędrca do ucznia⁹. W samej Księdze stwierdza się, że nauczone prawo jest „mądrością i umiejętnością w oczach narodów” (4, 6). Z charakterem dydaktycznym Deuteronomium wiąże się aspekt retoryczny tekstów.

Timothy Lenchak w swej rozprawie doktorskiej z 1993 roku podkreśla „wysoce retoryczną” naturę Deuteronomium¹⁰ i wyraża żal, iż nie znamy zasad starożytnej retoryki hebrajskiej. Decyduje się wobec tego na wykorzystanie elementów retoryki klasycznej, greckiej i rzymskiej, a także współczesnej retoryki, aby przeanalizować

runki; 12–26: Szczegółowe warunki; 27–28: Błogosławieństwa i przekleństwa; Świadkowie: zob. 30, 19; 31, 19; 32, 1–43. P. C. Craigie, *The Book of Deuteronomy (The New International Commentary on the OT)*, Grand Rapids 1976, s. 23–24.

⁶ Por. G. von Rad, *Deuteronomy. A Commentary*, Townbridge–Wiltshire 1984, s. 22–23. G. von Rad, *Deuteronomium*, [w:] *The Interpreter's Dictionary of the Bible. An Illustrated Encyclopedia*, eds. G. A. Buttrick, T. S. Kepler, J. Knox, New York–Nashville 1957, s. 832.

⁷ Zob. G. Braulik, „Weisheit“ im Buch Deuteronomium, [w:] *Studien zum Buch Deuteronomium*, ed. tenże, Stuttgart 1997, s. 225–271; M. Weinfeld, *Deuteronomy 1–11. A New Translation with Introduction and Commentary (The Anchor Bible 5)*, New York–Toronto–London 1991, s. 62–64; R. Jasnos, *Teologia prawa w Deuteronomium (Studia pedagogiczne 1)*, Kraków 2001, s. 283–287.

⁸ Niektóre „przykazania” z sankcją karną kończą się uzasadnieniem mówiącym, iż cały Izrael usłyszy o karze i będzie się bał i nie będzie już popełniał zabronionego czynu (por. 13, 12; 19, 20). Por. Jasnos, *Teologia prawa*, dz. cyt., s. 106–108.

⁹ Por. J. W. McKay, *Man's Love for God in Deuteronomium and the Father/Teacher – Son/ Pupil Relationship*, VT 22(1972), s. 427; Jasnos, *Teologia prawa w Deuteronomium*, dz. cyt., s. 283.

¹⁰ „The distinctive style and argumentation of Dt are apparent even in chapters 29–30. The liturgical, political, legal, and pedagogical elements found throughout Dt are also to be found here. Dt 29–30 is cast in the form of an oration, an oration which seeks to convince its listeners of the necessity of reform”. T. A. Lenchak, „Choose Life!” *A Rhetorical-Critical Investigation of Deuteronomy 28, 69 – 30, 20 (Analecta Biblica 129)*, Roma 1993, s. 37.

proces argumentacji w badanej przez siebie perykopie (Pwt 29–30)¹¹. T. Lenchak przedstawia egzegetów, którzy analizowali literacką stronę tekstu skupiając się głównie na historii redakcji oraz prace G. Braulika, o którym stwierdza (nieco ironicznie), iż porzucił on krytykę literacką aby skoncentrować się na „czymś, co wydaje mu się, że czuje, iż jest podejściem retorycznym”¹². Tymczasem G. Braulik prezentuje inne niż klasyczne podejście do retoryki. Opublikował on w 1978 roku analizę 4. rozdziału Deuteronomium pod wymownym tytułem *Die Mittel deuteronomischer Rhetorik*¹³. Przedstawił retorykę Księgi opartą na analizach strukturalnych, stylistycznych oraz dotyczących stosowanych terminów i zwrotów. Odkrywał on schematy struktury oparte na brzmieniu, rytmie, powtórzeniach syntagm.

Częściowo podobne podejście prezentuje dzisiaj Roland Meynet, autor kilku publikacji¹⁴ zapoczątkowujących nowy rozdział w badaniach nad retoryką biblijną. Bazuje on na spostrzeżeniach wielu egzegetów, na przedstawianych od lat w opracowaniach charakterystycznych strukturach koncentrycznych i binarnych (równoległych). To, co jest nowe w jego podejściu, to teoretyczne opracowanie metody oraz konsekwentne wyprowadzanie wniosków wpływających z dynamicznej relacji między elementami struktur tekstu¹⁵.

Literackie struktury w Deuteronomium bada – jako podstawę analizy treści – kilku biblistów. Robert O’Connell opublikował w latach 90. kilka artykułów, w których przedstawia literackie struktury tekstu bazując na powtarzalności słów i zwrotów¹⁶. Strukturę literac-

¹¹ Tamże, s. 78.

¹² „(...) to concentrate on what he seems to feel is a rhetorical approach”. Tamże, s. 78–81, 81.

¹³ G. Braulik, *Die Mittel deuteronomischer Rhetoric: Erhoben aus Deuteronomium 4, 1–40 (Analecta Biblica 68)*, Rome 1978, s. 249–257. Włączył do swych badań rozdziały 29–30 jako będące w retorycznej relacji z rozdziałem analizowanym.

¹⁴ R. Meynet, *L’Analyse rhétorique. Une nouvelle méthode pour comprendre la Bible: tertes fondateurs et exposé systématique*, Paris 1989; Tenże, *Wprowadzenie do hebrajskiej retoryki biblijnej*, Kraków 2001; tenże, *Czy czytaliście św. Łukasza?*, Kraków 1998; tenże, *Język przypowieści biblijnych*, Kraków 2005.

¹⁵ Chociaż można mieć zastrzeżenia do niektórych wniosków, to jednak trzeba przyznać, że inne uderzają swoją trafnością.

¹⁶ R. O’Connell, *Deuteronomy VIII 1–20: Asymmetrical Concentricity and the Rhetoric of Providence*, VT 40(1990) 4, s. 436–452. Tenże, *Deuteronomy VII 1–26: Asymmetrical Concentricity and the Rhetoric of Conquest*, VT 42(1992) 2, s. 248–265. Tenże, *Deuteronomy IX 7 – X 7, 10–11: Panelled Structure, Double Rehearsal and the Rhetoric of Covenant Rebuke*, VT 42(1992) 4, s. 492–509.

ką Pieśni Mojżesza Pwt 32 przedstawiła niedawno U. Szwarc na łamach *Roczników Teologicznych KUL*¹⁷. Autorka łączy analizę formy (w ramach badanej perykopy wyróżnia np. apel, refleksję, mowę, zachętę itd.) z analizą powtarzających się słów.

Duane Christensen w opracowanej niedawno drugiej części komentarza do Deuteronomium¹⁸ posługuje się licznymi analizami kompozycji i słownictwa, zmiany liczby pojedynczej lub mnogiej adresata, i przedstawia oparte na nich struktury koncentryczne i powtórzeniowe. Jednak propozycje czasem nawet kilku różnych struktur dotyczących tego samego tekstu – w oparciu o pojedyncze związki – okazują się być mało obiektywne. Brak wyprowadzonych na podstawie wskazanych struktur wniosków dotyczących interpretacji treści zdradza powierzchowność analiz.

B. Kompozycja perykopy Pwt 30, 1–10 na tle Deuteronomium

Perykopa otwierająca rozdział 30. będzie tematem niniejszego opracowania. Jej wybór wynika z kilku motywów. Po pierwsze skłania do tego jej usytuowanie w Księdze, po wtóre niezwykle ciekawy, w kontekście Deuteronomium, motyw obrzezania serca i wreszcie kwestia współzależności działania adresata i Boga JHWH. W opracowaniu perykopy zostaną zastosowane elementy analizy retorycznej. W pierwszym rzędzie zostanie ukazana struktura literacka, a następnie jej wymowa teologiczna płynąca z wybranych dynamicznych relacji między elementami tekstu.

Biorąc pod uwagę sugestie dotyczące struktury Deuteronomium perykopa 30, 1–10 zawarta jest w trzeciej, a zarazem ostatniej, wielkiej mowie Mojżesza, której S. Łach nadaje tytuł: *Odnowienie przymierza* (26, 16 – 30, 20)¹⁹. Omawiana perykopa pojawia się pod koniec tej mowy, niemalże w jej zakończeniu. Jeśli zaś przyrównujemy księgę do struktury traktatu przymierza, to tekst ten znajduje się po błogosławieństwach i przekleństwach (rozd. 27–28), w bloku tytułowa-

¹⁷ U. Szwarc, *Struktura literacka a teologia tekstu Pwt 32, 10–43*, RT 52(2005) z. 1, s. 5–21.

¹⁸ D. L. Christensen, *Deuteronomy 21:10–34:12* (*Word Biblical Commentary*, vol. 6B), Dallas 2002.

¹⁹ S. Łach, *Księga Powtórzonego Prawa. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz – eskursy* (PŚST 2.3), Poznań–Warszawa 1971, s. 241–266.

nym przymierze moabskie (29, 1 – 30, 10)²⁰ albo określanym jako suplement, konkluzja księgi (28, 69 – 30, 20)²¹.

Perykopa jest przez niektórych uważana za włączoną dopiero wtórnie między teksty 29, 1–20 i 30, 11–20, jako dodatek mówiący o tym, co stanie się, gdy przymierze zostanie zerwane, a przekleństwa spełnią się na Izraelu²². Egzegeci rozmaicie określają temat perykopy i różnie też rysują jej granice. Mayes nadaje perykopie tytuł *Skrucha i odnowa* (*Repentance and Restoration* 29, 28 – 30, 14)²³, J. Blenkinsopp – *Odmienienie losu* (30, 1–14)²⁴, T. Lenchak – *Przyszłe nawrócenie i błogosławieństwo* (30, 1–10)²⁵, a D. Christensen – *Możliwość odnowy: jeśli powrócisz, Bóg też powróci* (30, 1–10)²⁶.

Wśród egzegetów istnieje rozbieżność w określaniu granic poszczególnych perykop Deuteronomium, co wiąże się ze złożoną strukturą Księgi. Analizowana przeze mnie perykopa Pwt 30, 1–10 stanowi część bloku nazywanego przymierzem moabskim. Ma ona wyraźny początek: „Kiedy się spełnią dla ciebie wszystkie te słowa...” (30, 1a), a jej poszczególne wersety łączy charakterystyczne słownictwo. Jeden z częstych terminów, כָּל („wszystko” / „cały”), występuje 13 razy w perykopie, w wersetach krańcowych, a w centralnym nawet dwukrotnie (30 ,1^{2x}.2^{3x}.3.6^{2x}.7.8.9.10^{2x}), natomiast w dalszych wersetach rozdz. 30 nie ma go wcale²⁷. Można go zatem uznać za jeden z wyznaczników granic perykopy. Jej wewnętrznie spójny tekst scala temat „przyszłego” powrotu do Boga, w kontekście realizacji przekleństw i ich konsekwencji w postaci niewoli. Niektórzy przyjmują za koniec perykopy werset 14. Jednak werset 11. i następne poruszają już inny temat – dostępności prawa – i przygoto-

²⁰ C. Westermann, *Abriss der Bibelkunde. Altes Testament. Neues Testament*, Stuttgart 1991, s. 52.

²¹ T. A. Lenchak, „Choose Life”, dz. cyt., s. 32.

²² Tamże, s. 36; A. Rofé, *The Covenant in the Land of Moab (Deuteronomy 28:69–30:20): Historico-Literary, Comparative, and Formcritical Considerations*, [w:] *A Song of Power and the Power of Song. Essays on the Book of Deuteronomy (Sources for Biblical and Theological Study 3)*, ed. D. L. Christensen, Winona Lake 1993, s. 271–272.

²³ A. D. H. Mayes, *Deuteronomy*, dz. cyt., s. 367.

²⁴ J. Blenkinsopp, *Księga Powtórzonego Prawa*, [w:] *Katolicki komentarz biblijny*, red. R. E. Brown, J. M. Fitzmyer, R. E. Murphy, Warszawa 2002, s. 172. Autor analizuje perykopę Pwt 30, 1–15.

²⁵ T. A. Lenchak, „Choose Life!”, dz. cyt., s. 173.

²⁶ „Possibility of Restoration: When You Return, God Will Return”. D. L. Christensen, *Deuteronomy 21:10–34:12*, dz. cyt.

²⁷ Por. T. A. Lenchak, „Choose Life!”, dz. cyt., s. 177.

wują do podjęcia wyboru (por. 30, 15.19. „Kładę dziś przed tobą... wybierajcie...”). Dlatego też uważam, że należą do następnej perykopy (30, 11–20).

Tekst ma charakter mowy, którą autor Księgi wkłada w usta Mojżesza. Adresat mowy określony jest w 2. osobie liczby pojedynczej. Wyróżnia to perykopę w kontekście Deuteronomium, która charakteryzuje się zmiennością liczby pojedynczej i mnogiej. Niektórzy uważają, że liczba pojedyncza adresata, która charakteryzuje całą perykopę, oznacza Izraela jako całość, jako wspólnotę i społeczność²⁸. Według N. Lohfinka liczba pojedyncza adresu występuje w tekstach o charakterze pouczenia, a jej celem jest wywarcie szczególnego wpływu na adresatów²⁹.

Zapowiedź wydarzeń i działań zawarta w perykopie dotyczy przyszłości: „Kiedy się spełnią dla ciebie wszystkie te słowa...” (w. 1a). Jednak ma ona związek z teraźniejszością poprzez przykazania JHWH, „które [czyń] ja ci dziś nakazuję” (w. 8, por. w. 2). W perykopie pojawiają się dwa podmioty zapowiadanych działań. Jest to adresat mowy – „ty” (w. 1b.2.8.10) oraz „JHWH Bóg twój” (w. 2–7.9). Bóg, określany jako יהוה אלהיך bądź יהוה, występuje zawsze w 3. osobie. Działania zarówno w przypadku człowieka jak i Boga określone zostały wielokrotnie użytym czasownikiem שׁוּב.

Wstępna analiza struktury perykopy, oparta na występowaniu i powtórzeniach charakterystycznego słownictwa, pozwala wyodrębnić dwie części zewnętrzne czyli ramowe (w. 1–3 oraz 8–10) oraz część środkową perykopy (w. 4–7). Struktura taka zarysowuje się już przy analizie rozmieszczenia form kluczowego dla perykopy czasownika שׁוּב, który znajduje się we wszystkich wersetach części ramowych, a nie ma go w części środkowej. Dokładniejsze przedstawienie struktury perykopy będzie istotnym celem opracowania i pojawi się w dalszej części artykułu.

²⁸ Por. tamże, s. 13. Dyskusję nad interpretacją owej zmienności l.p. i l.mn. adresata zawiera artykuł: R. Jasnos, „Kładę dziś przed tobą”... (Pwt 30, 15). *Adresaci Tory w Księdze Powtórzonego Prawa*, „Rocznik Sekcji Pedagogiki Religijnej WSFP Ignatianum w Krakowie” 2002, s. 111–115.

²⁹ N. Lohfink, *Das Hauptgebot. Eine Untersuchung literarischer Einleitungsfragen zu Dtn 5 – 11* (Analecta Biblica 20), Romae 1963, s. 239–258.

C. Sposób wyrażenia zasadniczego tematu perykopy

Analizowany tekst zapowiada przyszłe wydarzenia. Poza werse-tem 1a, który określa czas i ma charakter wprowadzenia („kiedy przyjdą na ciebie wszystkie te słowa, błogosławieństwo i przekleństwo”), pozostałe wersety opisują decyzje i czyny jednego z dwóch podmiotów, Boga oraz adresata (zob. ostatnią kolumnę tabeli w dal-szej części artykułu).

Działania Boga i człowieka w analizowanej perykopie zostały przedstawione jako wzajemnie powiązane. T. Lenchak pisze o cha-rakterystycznych dla analizowanego tekstu i odpowiadających sobie działaniach Boga i adresata („the corresponding activities of God and the audience”), które ujęte w strukturze tekstu tworzą powtarzający się w perykopie wzór AB (Jeżeli A: ty nawrócisz się / będziesz strzegł / będziesz słuchał; to B: Bóg będzie błogosławił / zabierze z niewoli)³⁰.

Działania obydwu podmiotów są wyraźnie zależne i wzajemnie uwarunkowane, jednak posiadają odmienny charakter i można wskazać na ich specyfikę. Działanie adresata polega na powrocie do Boga i trwaniu w wierności Mu. Adresat będzie musiał uczynić „pierwszy krok” („wrócisz w swoim sercu / do serca”). Szczególne okoliczności – wypełnione przekleństwa i pobyt na wygnaniu – sprawią, że ów „krok” dokona się pod ich wpływem, albo przynajm-niej w sytuacji doświadczenia owych skutków przekleństwa³¹. Kolejny werset (w. 2) rozwija, określa i precyzuje na czym polegać będzie nawrócenie adresata, jaką postawą i działaniem się ono wyrazi. Na-wrócony będzie słuchał głosu JHWH we wszystkim i z całego serca i duszy.

Tymczasem działanie Boga ukazane jest poprzez kolejne etapy, a także z zaznaczeniem skutków. Po przedstawieniu nawrócenia ad-resata (w. 1b–2) następuje opis serii kolejnych działań Boga, których przedmiotem jest adresat (w. 3–7.9). Najkrócej można je streścić jako: zebranie rozproszonych, przyprowadzenie do ziemi ojców, obrzeza-nie serc, „prze-łożenie” przekleństw na wrogów adresata i w końcu obdarowanie wszelką obfitością oraz radość Boga nad adresatem.

³⁰ T. A. Lenchak, „Choose Life!”, dz. cyt., s. 178.

³¹ Jak pisze J. Blenkinsopp (Księga Powtórzonego Prawa, dz. cyt., s. 172) „rozmy-słanie nad doznanymi nieszczęściami prowadzi do nawrócenia”.

Perykopa obrazuje przemianę adresata i odmianę jego losu. Biblijny autor wykorzystał czasownik שׁוּב, który występuje wielokrotnie w różnych znaczeniach, zawsze jednak związanych z szeroko rozumianą zmianą, przemianą, zwrotem, odwróceniem, przywróceniem, ponownym podjęciem czegoś. Czasownik שׁוּב wyraża zmianę w postępowaniu, od zwykłej drogi po wewnętrzną przemianę (odwrócić się, wrócić, iść z powrotem, wrócić do), zmianę decyzji, zwrot ku drugiej osobie, a w zależności od kontekstu może oznaczać różnego rodzaju odwrócenie biegu rzeczy (np. figuratywnie: powrócić do ziemi, powrócić do życia, itd)³².

Alexander Rofé podkreśla fakt zastosowania serii form czasownikowych pochodzących od jednego rdzenia שׁוּב, które mają różne znaczenia, ale zawsze podkreślają aspekt odwrócenia, zmiany. Próbuje go oddać poprzez użycie w wersji angielskiej podobnie brzmiących słów: po-wrócisz do serca; na-wrócisz się do JHWH; JHWH, Bóg twój od-wróci się na twoją od-nowę; od-nowa zbierze cię ze wszystkich narodów; ty po-wrócisz i będziesz słuchał głosu JHWH; od-nowa JHWH cieszyć się będzie tobą; na-wrócisz się do JHWH, Boga twójego³³.

W. L. Holladay przedstawił opisowo działanie, wyrażone czasownikiem שׁוּב. Wyraża on działanie kogoś, kto zmierzał konkretną, określoną drogą, a następnie zmienił kierunek na przeciwny i zmierza drogą powrotną, a jeśli nic go nie powstrzyma, nie przeszkodzi, to trzeba przyjąć, że osiągnie punkt wyjścia³⁴. Joseph P. Healey uważa, że hebrajski rdzeń שׁוּב ma szczególną wymowę, odzwierciedla bowiem pojęcie wędrowania lub pielgrzymowania, które oddaje podstawowy sens postawy i relacji człowieka do Boga³⁵. Analizowana perykopa wydaje się to potwierdzać. Relacja do Boga przedstawiona jest w kategoriach zwrócenia się do Boga i powrotu.

³² BDB, s. 996–1000; J. A. Soggin, *bwv šüb zurückkehren*, [w:] THAT, Bd. II, k. 886.

³³ Por. A. Rofé, *The Covenant in the Land of Moab*, dz. cyt., s. 270. Ponieważ nie sposób oddać specyfiki terminów użytych w j. angielskim, staram się wyrazić odpowiednimi polskimi czasownikami zastosowane w perykopie aspekty odwrócenia działania. Dlatego też tłumaczenie może być czasem sztuczne i nie pokrywać się z proponowanym dalej przekładem.

³⁴ W. L. Holladay, *The root šüb in the Old Testament*, Leiden 1958, s. 53.

³⁵ „It is a particularly instructive word because it reflects the notion of journeying and pilgrimage, which exemplifies in a very fundamental sense the attitude and relationship between Yahweh and Israel”. J. P. Healey, *Repentance*, [w:] ABD, vol. 5, s. 671–674.

Prześledźmy dokładniej występowanie czasownika שׁוּב, umieszczenie form tego czasownika w strukturze perykopy oraz wyrażone nim „zwroty” w ludzkim i bożym działaniu. Czasownik שׁוּב występuje w częściach ramowych perykopy³⁶, w w. 1–3 i w. 8–10. W pierwszej części ramowej dwukrotnemu שׁוּב adresata (w. 1b, 2) odpowiada dwukrotne שׁוּב Boga (32^x). W drugiej części ramowej, w wersetach 8. i 10., czasownik שׁוּב określa działanie człowieka, a w wersecie 9 określa działanie Boga.

Pierwsze zastosowanie czasownika שׁוּב w perykopie dotyczy adresata (30, 1b.2). Zwrot אל-לבבך והשבח א-ל-לבבך mówi o powrocie i sercu. Serce שׁוּב jest w BH pojęciem szerokim, oznacza zarówno serce jako siedlisko uczuć, jak i rozumu, i woli. Opisowo można powiedzieć, że chodzi o wewnętrznego człowieka, wyrażającego się w pojmującym umyśle (refleksja), uczuciach i woli (decyzyjność)³⁷. Istotnym odniesieniem dla odczytania wymowy pierwszych wersetów perykopy jest tekst z 4. rozdz., który przedstawia podobne treści, a przy tym posługuje się podobnymi zwrotami i słownictwem³⁸. Pwt 4, 39 używa tego samego zwrotu, co 30, 1b. W obu przypadkach BP tłumaczy zwrot z שׁוּב – „wziąć sobie do serca”. Tekst mówi dosłownie o „powrocie do swego serca” (BT: „rozważyć w swym sercu”), leksykony proponują przekład: „powrócić myślą”, „rozważyć”³⁹. Zastosowana w 30, 1b koniugacja *hifil* (*perfectum*, 2 os., rodz. m., l.poj.) ma znaczenie przyczynowe i wskazuje na element decyzyjności: „spowodujesz powrót”, „przywiesz z powrotem”⁴⁰, a w kontekście serca-wnętrza: „zechcesz rozważyć w sercu”, „postanowisz wrócić do swego wnętrza”. Ale z drugiej strony A. Soggin uważa, że sama forma czasownikowa nie wyraża tego, do jakiego stopnia podmiot bierze aktywnie udział w działaniu⁴¹. Tajemnica powrotu do serca, a następnie i w konsekwencji powrotu do Boga (w. 2 – *qal*, *perfectum*, 2 os., rodz. m., l.poj.) pozostaje zatem trudna do uchwycenia, jednoznacznego określenia. Mimo to znaczące jest, że w perykopie zawierającej wiele razy

³⁶ Por. poniższa tabela, pierwsza kolumna.

³⁷ „Inner man, mind, will, heart”. BDB, 523–524.

³⁸ Zob. G. Braulik, *Die Mittel deuteronomischer Rhetoric*, dz. cyt., Także J. H. Tigay (*Deuteronomy*, dz. cyt., s. 432) analizuje łącznie perykopy 4, 29–31 i 30, 1–10.

³⁹ „Bring back to mind, take into consideration”. BDB, s. 998.

⁴⁰ „Hiph. cause to return, bring back”. BDB, 998.

⁴¹ J. A. Soggin, *bwv šūb zurückkehren*, dz. cyt., k. 886.

użyty czasownik שׁוּב, właśnie w pierwszej formie – dotyczącej refleksji i decyzji adresata – zastosowano koniugację sprawczą *hifil*.

W pierwszych wersetach perykopy przedstawiono zatem powrót adresata (Izraela) do Boga. Dynamika tego powrotu wyrażona jest dwustopniowo. Adresat „zwróci się do swego wnętrza” będąc wśród obcych narodów. Konsekwencją tego i jego zewnętrznym wyrazem będzie powrót do Boga wyrażony zwrotem: וּשְׁבַח עַד־יְהוָה אֱלֹהֶיךָ (w. 2)⁴².

Boża odpowiedź na שׁוּב adresata, wyrażona została zaraz w następnym wersecie 3. Występują w nim dwie formy שׁוּב (*qal*, *perfectum*, 3 os., rodz. m., l.poj.) oraz termin שְׁבוּחַ, którego znaczenie jest dyskutowane. Zwrot שׁוּב אֶת־שְׁבוּחַ występuje w Biblii 27 razy i zwykle podmiotem działania jest Bóg⁴³. Zwrot pojawia się relatywnie późno i jest charakterystyczny dla wielu tekstów powygnaniowych⁴⁴. Dyskusja nad znaczeniem terminu שְׁבוּחַ, a w konsekwencji całego zwrotu, wiąże się z pytaniem, czy termin pochodzi od rdzenia שָׁבַח (uprowadzić jako więźnia; wziąć w niewolę)⁴⁵, czy od rdzenia שׁוּב. Choć w starożytnych przekładach dominowało pierwsze rozwiązanie, to jednak wielu współczesnych komentatorów skłania się do traktowania terminu שְׁבוּחַ jako pochodzącego od שׁוּב i tworzącego z nim w omawianym zwrocie paronomazję⁴⁶. W konsekwencji zwrot שׁוּב אֶת־שְׁבוּחַ jest tłumaczony jako „dokonać zwrotu” (przekład literalny „to turn a turning”)⁴⁷.

⁴² Zwrot עַד־יְהוָה שׁוּב oznacza powrót do [Boga]. Wezwania z użyciem takiego zwrotu znajdziemy u proroków, np. Oz 14, 2; Am 4, 6.8.11; Is 9, 12.22; Jb 22, 23; por. Dt 4, 30. Por. שׁוּב, [w:] HALOT, Bd. 4, s. 1326–1327.

⁴³ לֵאמֹר שׁוּב: Pwt 30, 3; Jr 29, 14; 30, 3.18; 31, 23; 48, 47; Ez 16, 53; 29, 14; Oz 6, 11; Am 9, 14; So 2, 7; 3, 20; Ps 14, 7; 53, 7; 85, 3; 126, 1.4; Hi 42, 10; שׁוּב w *hifil*: Jr 32, 44; 33, 7.11.26; 49, 6.39; Ez 39, 25; Hi 4, 1; Lm 2, 14. J. A. Soggin, *bwv šūb* zurückkehren, dz. cyt., k. 886–887.

⁴⁴ J. A. Soggin, *bwv šūb* zurückkehren, dz. cyt., k. 887.

⁴⁵ Por. np. J. Blenkinsopp, *Księga Powtórzonego Prawa*, dz. cyt., s. 172.

⁴⁶ J. A. Soggin, *bwv šūb* zurückkehren, dz. cyt., k. 887; שְׁבוּחַ, [w:] HALOT, Bd. 4, s. 1289–1290. A. D. H. Mayes, *Deuteronomy...*, dz. cyt., s. 369 (zwrot ten jest częsty u Jr np. 29, 14; 30, 3.18; 31, 23). Ciekawym przykładem interpretacji analogicznego zwrotu są przekłady Hi 42, 10: *King James Version*: And the LORD turned the captivity of Job; *English Standard Version*: And the LORD restored the fortunes of Job; *The New Jerusalem Bible*: And Yahweh restored Job's condition. F. Zorell proponuje przekład omawianego zdania: „Bóg odmieni czyjś (ludu, ziemi, miasta) los na lepszy”. F. Zorell, *Lexicon hebraicum Veteris Testamenti*, Roma 1989, s. 815.

⁴⁷ שְׁבוּחַ, [w:] HALOT, Bd. 4, s. 1289–1290. J. Tigay podaje literalny przekład „return a return”. J. H. Tigay, *Deuteronomy*, dz. cyt., s. 284.

Literalnie można byłoby przetłumaczyć ושב יהוה אליך את-שובותך „Wtedy odwróci [się] JHWH, Bóg twój [ku] twoje/mu odwrócenie/u”. Zdanie to można interpretować na dwa sposoby, określając co wyraża termin „odwrócenie”, zaczerpnięty z literalnego przekładu. Pierwsza możliwość zakłada, że owym „odwróceniem” [losu] adresata będzie jego niewola i Bóg ją zniesie ponownie odwracając los adresata, tym razem na lepszy (por. przypis 46). Byłoby to zgodne z kontekstem literackim mówiącym o powrocie z niewoli (w. 1b–2.3b–5). Druga możliwość interpretacji przyjmuje, że „odwróceniem”, o którym mówi przekład literalny, jest nawrócenie, zwrócenie się do swojego serca, a potem do Boga. To nawrócenie adresata sprawi, że Bóg zwróci się ku adresatowi. To „pierwsze”, podstawowe zwrócenie się Boga „ku nawróceniu adresata” przyniesie w dalszej konsekwencji odmienienie jego losu przez Boga. Przy tej interpretacji wydobyta zostaje cała dynamika i proces nawrócenia, odnowienia relacji między adresatem a Bogiem i następujących dalej skutków, czyli odmiany losu wyrażonej w całym dalszym działaniu Boga – sprowadzenie na ziemię ojców, pomnożenie, obrzezanie serc i zbliżenie do Boga, pomnożenie wszelkich dóbr, i pomyślność we wszelkim dziele.

Omawiany werset 3. zawiera jeszcze jedną formę czasownika שׁוּב (*qal, perfectum, 3 os., rodz. m., 1.poj.*, Bóg jako podmiot działania), po której następuje forma innego czasownika ושב וקבצך. Takie połączenie z innym czasownikiem wyraża ponowną czynność, która z jakiegoś powodu została zniweczona, cofnięta⁴⁸. Dlatego zwrot należy tłumaczyć „i znowu/na nowo cię zbierze/zgromadzi”.

Czasownik שׁוּב został użyty jeszcze trzykrotnie w drugiej części ramowej perykopy (w. 8.9.10). Dwukrotnie w wersetach zawierających pouczenia i przypominających o tym, na czym polegać będzie nawrócenie adresata do Boga (*qal, imperfectum, 2 os., rodz. m., 1.poj.*), oraz w wersecie 9, który zwieńcza opis bożego działania względem adresata. W tym ostatnim przypadku forma שׁוּב (*qal, imperfectum, 3 os., rodz. m., 1.poj.*) łączy się z innym czasownikiem w formie bezokolicznika z ל i ma znaczenie czynności powtórzonej, ponownej, w sytuacji, gdy pierwsza taka czynność została porzucona. „Bo Bóg znów będzie się cieszył tobą, dla twojego dobra, jak się cieszył ojcami” (w. 9).

⁴⁸ bww, w: HALOT, Bd. 4, s. 1328.

D. Budowa perykopy a relacja: adresat mowy – Bóg

W analizowanej perykopie występują również inne charakterystyczne i powtarzające się terminy oraz zwroty, których rozmieszczenie świadczy o strukturze tekstu. Na poziomie słownictwa, pojedynczych terminów, syntagm i całych formuł można określić jednostki kompozycyjne perykopy i związki między nimi. Przedstawiona powyżej analiza występowania form czasownika **שוב** jest pierwszym krokiem do określenia dynamicznej struktury perykopy.

Charakterystyczne i powtarzające się słowa zgromadzone są w dwóch blokach: w. 1–3 i w. 8–10, czyli w części wprowadzającej i kończącej (w części ramowej)⁴⁹. Formy czasownika **שוב** występują w perykopie właśnie w dwóch częściach zewnętrznych (w. 1.2.3^{2x}. 8.9.10), a brakuje ich w części środkowej⁵⁰. Przedstawia to schematycznie druga kolumna poniższej tabeli.

W środkowej części perykopy (w. 4–7) kilka elementów każe wyróżnić werset 6. Zwrot „z całego serca i z całej duszy” **ובכל-נפשך** **ובכל-לבבך**, który występuje w całej perykopie trzykrotnie, znajduje się zarówno w dwóch wymienionych wyżej częściach ramowych (w. 2.10), jak również w wersecie 6 (patrz czwarta kolumna tabeli). Ponadto sam termin **לבב** „serce” występuje w częściach ramowych (w. 1.2.10) oraz aż trzykrotnie w wersecie 6, co go wyróżnia w strukturze perykopy. A ponieważ werset zawiera ponadto zwrot „obrzezać serce”, mówiący o niezwykłej, tajemniczej interwencji Boga, to według założeń retoryki hebrajskiej opracowanej przez R. Meyneta wskazuje to na centrum perykopy – „coś co stwarza trudność” i „wygląda zagadkowo”⁵¹. Można też dodać, że werset 6 jest niejako „geometrycznym” środkiem całej perykopy. Podmiot działań w częściach ramowych jest wymienny – adresat lub Bóg, gdy tymczasem w części środkowej podmiotem jest zawsze Bóg. I tak wyłania się zasadnicza struktura analizowanej perykopy Pwt 30, 1–10⁵² oparta na usytuowaniu powtarzających się elementów oraz podmiotów działań.

⁴⁹ Por. T. A. Lenchak, „Choose Life!”, dz. cyt., s. 178.

⁵⁰ Jakby celowo, gdyż posługując się rdzeniem bwv można było nadal wyrażać kolejne treści przy użyciu jego form.

⁵¹ R. MEYNET, *Wprowadzenie do hebrajskiej retoryki biblijnej*, dz. cyt., s. 187.

⁵² D. L. Christensen (*Deuteronomy 21:10–34:12*, dz. cyt.) przedstawia zbliżoną do mojego schematu propozycję odczytania struktury perykopy: A (1-2) B (3) C (4-5) X

Tabela. Struktura perykopy i rozmieszczenie charakterystycznych elementów

Struktura perykopy	Występowanie czasownika <i>šûb</i>	Jednostki podobne	Występowanie zwrotu	Podmiot działań
A w. 1–3 część ramowa	1. <i>šûb</i> 2. <i>šûb</i> 3. <i>šûb</i> ^{2x} , <i>šē būl</i>	a	serce „z całego serca... duszy...”	ty ty JHWH, Bóg twój
B w. 4–5 C w. 6 część centralna D w. 7	4. 5. 6. 7.		„z całego serca... duszy...” serce ^{2x}	JHWH, Bóg twój JHWH, Bóg twój JHWH, Bóg twój JHWH, Bóg twój
A' w. 8–10 część ramowa	8. <i>šûb</i> 9. <i>šûb</i> 10. <i>šûb</i>	a ¹ a ²	„z całego serca... du- szy...”	ty JHWH, Bóg twój ty

W przedstawionej powyżej schematycznie strukturze wyeksponowane zostały części ramowe A, A' oraz werset centralny – C, należący do części środkowej w. 4–7 (zob. pierwsza kolumna), jako odpowiadające sobie ze względu na występowanie charakterystycznego słownictwa (kolumny 2–4). Struktura perykopy jest zatem koncentryczna. Pozostałe jednostki tekstu (w. 4–5 i 7) należące do części środkowej perykopy, i okalające werset centralny, zostały określone symbolami: B i D, jako nie mające tak wyraźnych wzajemnych powiązań opartych na występowaniu podobnych terminów, jak w przypadku części A, A' i C.

Analizowana perykopa posiada bogactwo związków wewnątrztekstowych. Zastosowanie analizy retorycznej, badanie podobieństw i powtórzeń zastosowanych terminów i zwrotów pozwala wyszczególnić mniejsze jednostki, z których zbudowany jest tekst i wskazać na związki między nimi. Jednostki szczególnie znaczące i z sobą powiązane znajdują się w wersetach 1b i 3b. Relacja w nich wyrażona jest kluczem całej perykopy i otwarciem jej dynamicznej struktury. W związku z tym poświęcę tym dwóm jednostkom nieco więcej miejsca. Pozostałe, ze względu na wymogi wydawnicze, zostaną je-

(6–7) C' (8) B' (9) A' (10). Zewnętrzna rama (A – A') wyraża wg autora potrzebę powrotu do Boga i zawiera 3x użyty czasownik *bwv*. Wewnętrzna rama (B – B') zapewnia o powrocie Boga i odnowie Izraela i też zawiera 3x użyty czasownik *bwv*. Jednak autor opierając się z jednej strony na ilości użytych form *bwv*, z drugiej stronie nie wspomina o funkcji pozostałej formy w w. 8. W uzasadnieniu elementu centralnego X nie mówi nic o umieszczonym tam wersecie 7.

dynie zasygnalizowane, a ich szczegółowe opracowanie będzie stanowić temat następnej publikacji.

Szczególne związki zachodzą pomiędzy wersetami 2, 8 i 10. Z dynamicznej relacji jednostek zawartych w tych trzech wersetach wyłania się obraz nawróconego adresata, który słucha bożego głosu wyrażonego w przykazaniach, zamienia je w czyn i strzeże Księgi „tej oto Tory”. Te trzy wersety można określić jako jednostki podobne a, a¹, a². W strukturze perykopy znajdują się one w centrum pierwszej części ramowej A oraz na obrzeżach drugiej części ramowej A' (por. trzecia kolumna tabeli). N. Lohfink opiera na nich swój schemat koncentrycznej struktury perykopy umieszczając w. 8 w jej centrum a pozostałe dwa wersety na obrzeżach⁵³. Sądzę jednak, że N. Lohfink pominął inne elementy tekstu i nieadekwatnie określił centrum perykopy, że nie wspomnę nawet znacznej nieproporcjonalności w wyznaczonych przez niego jednostkach struktury.

Związki i wzajemne relacje nie są uchwytne jedynie przy porównaniu dwóch lub trzech odrębnych jednostek, jak w przypadku 1b i 3b, oraz wersetów 2, 8 i 10. Zachodzą one również w pojedynczych wersetach. Dwa z nich są pod tym względem szczególne. Werset 9. stanowiący centrum drugiej części ramowej (w. 8–10) ma za temat Bożą radość z przemiany losu Izraela. Tymczasem werset 6, centrum całej perykopy, zawiera niezwykłą zapowiedź o charakterze prorockim i w takim duchu jest na ogół interpretowana⁵⁴. Jej treścią jest tajemnicza interwencja Boga określona zwrotem „obrzezanie serca”.

⁵³ N. Lohfink, *Der Bundesschluss im Land Moab. Redaktionsgeschichtliches zu Dt 28, 69–32, 47*, [w:] tenże, *Studien zum Deuteronomium und zur deuteronomistischen Literatur*, Bd. I (*Stuttgarter Biblische Aufsatzbände 8*), Stuttgart 1990, s. 64 (przypis):

A	w. 1–2
B	w. 3–6
C	w. 7
D	w. 8
C'	w. 9a
B'	w. 9b
A'	w. 10.

⁵⁴ Jako mesjańska zapowiedź, porównywana z zapowiedziami proroków Jeremiasza i Ezechiela. A. Cholewiński odpowiadając sobie na pytanie o znaczenie przymierza moabskiego, stwierdza, że ma ono coś głęboko wspólnego z „Nowym Przymierzem” zapowiadanym przez proroków (Ez 36, 26; Jr 31, 34; 32, 39). To Mojżesz jest tym, który jako prorok zapowiada pierwszy „nowe przymierze”. A. Cholewiński, *Przymierze w Moabie*, RBL 37(1984), s. 386.

E. Dynamiczne relacje jednostek tekstu: w. 1b i 3b

Zarysowana powyżej ścisła relacja między nawróceniem adresata a bożym zwróceniem się ku adresatowi i w dalszej konsekwencji przemianą jego losu, została dodatkowo podkreślona poprzez dynamiczne relacje jednostek tekstu (w. 1b i 3b). Dwie przedstawione poniżej jednostki są paralelne w swej formie, a ponadto występują w nich zwroty powtarzające się lub podobne:

והשבת אל-לבבך בכל-הגוים אשר הדיחך יהוה אלהיך שמה

„jeśli wrócisz do swojego serca, [będąc] pośród wszystkich tych narodów, do których wygnał cię JHWH Bóg twój”

ושב וקבצך מכל-העמים אשר הפיצך יהוה אלהיך שמה

„zwróci się aby cię zebrać, spośród wszystkich tych narodów, wśród których rozproszył cię JHWH Bóg twój”

Obydwie jednostki rozpoczynają się od formy czasownika שוב, a kończą taką samą sekwencją słów יהוה אלהיך שמה. Również inne elementy obu jednostek odpowiadają sobie. Autor użył nawet synonimów lub słów bliskoznacznych: „wygnać” – „rozproszyć”, a określenie „narody” wyraził za pomocą dwóch różnych rzeczowników העמים – הגוים.

Ścisła relacja tych jednostek podkreśla wskazany wcześniej związek między nawróceniem Izraela (por. w. 1b) a Bożą przemianą złej kondycji nawracającego się (por. w. 3b). Zauważany przez egzegetów schemat – A: człowieka nawraca się; B: Bóg odmienia los człowieka – został dodatkowo wyeksponowany poprzez powtórzenia terminów i strukturę jednostek.

Zakończenie

Odwołanie się do zasad hebrajskiej retoryki biblijnej pozwoliło dostrzec głębsze związki w omawianej perykopie. Jej podstawowa, koncentryczna struktura okazała się zawierać szereg dodatkowych mniejszych struktur opartych na związkach słów, syntagm i większych jednostek.

Wersety 1–3, stanowiąc część ramową A, koncentrują się na „pierwszym poruszeniu” adresata i Boga, od których zależy możliwość odmiany losu adresata czyli Izraela: „jeśli powrócisz, Bóg też

powróci". Wersety 8–10 – będące częścią ramowa A' – znajdują swoje centrum w wersecie 9, który ukazuje pełnię owej odmiany losu i boże rozradowanie z dokonanej przemiany. Wersety 5–7, jako część środkowa perykopy, koncentrują się na 6. wersecie, w którym jest ogłoszone szczególne zbliżenie człowieka do Boga na mocy tajemniczego aktu obrzezania serc.

Autor biblijny posłużył się także literackim i retorycznym zabiegiem wielokrotnego zastosowanie czasownika שׁוּב, wywołując w ten sposób w czytelniku wrażenie narastającej przemiany, która ogarnia rzeczywistość. Dlatego A. Rofé nazwał perykopę Pwt 30, 1–10 majestatyczną fugą o zadanym temacie wyrażonym rdzeniem שׁוּב⁵⁵.

⁵⁵ „It would describe this remarkable passage as a majestic fugue on the home of *šūb*”. A. Rofé, *The Covenant in the Land of Moab...*, dz. cyt., s. 270. „W klasycznym bachowskim schemacie fugi mamy do czynienia z jednym tematem, niezwykle starannie dobranym pod względem interwałowym i rytmicznym, nie zamkniętym jednak, jak tematy w innych formach, lecz – przeciwnie – bardzo sugestywnie zapowiadającym swój ciąg dalszy. Krótki i plastyczny temat pojawia się w pierwszym głosie na stopniu toniki, drugi głos podejmuje w ścisłej imitacji ten sam temat (...) gdy pierwszy ciągnie dalej swoją linię (...). Jeśli fuga jest złożona z większej ilości głosów, temat przechodzi do pozostałych głosów (...)”. B. Schaeffer, *Dzieje muzyki*, Warszawa 1983, s. 197.